

Експертна оцінка як метод визначення впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств

Стаття присвячена дослідженню впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств. Предметом дослідження є теоретичні та методологічні аспекти застосування експертної оцінки задля визначення впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств. Автором презентовано та інтерпретовано результати експертного опитування, яке проведено за Методикою експертної оцінки впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств, а також обґрунтовано доцільність використання методів експертного оцінювання у контексті дослідження економічної безпеки аграрних підприємств. Розкрито етапи проведення експертної оцінки. Опитування було проведено шляхом анкетування групи експертів – провідних учених-економістів та представників виробництва, що мають практичний досвід роботи у сільськогосподарських підприємствах. Виявлено, що жоден із експертів не визначив рівень економічної безпеки власного підприємства як високий. Систематизовано ключові зовнішні і внутрішні загрози економічної безпеки. Оцінено рівень впливу окремих функціональних складових на формування економічної безпеки аграрних підприємств. Запропонована методика експертної оцінки відповідає таким вимогам: можливість отримання достовірних результатів опитування експертів; простота у застосуванні; зрозумілість і логічність викладення матеріалу; можливість автоматизованого опрацювання даних за допомогою комп'ютерних пристроїв; оперативність (отримання результатів опитування у стислі терміни без втрати їх достовірності); можливість використання експертами як кількісних, так і якісних оцінок. Отримані та презентовані у статті результати мають виняткове теоретичне і практичне значення, а тому будуть використані у подальших дослідженнях, зокрема, при розробці стратегії розвитку економічної безпеки аграрного сектору.

Ключові слова: економічна безпека, аграрне підприємство, експертна оцінка, методика оцінки економічної безпеки, зовнішні загрози, внутрішні загрози.

DOI [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2020-2\(88\)-151-157](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2020-2(88)-151-157)

K.O. UTENKOVA

Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchaiev, Kharkiv, Ukraine

Expert Assessment as a Method of Determining the Impact of Certain Factors on the Economic Security of Agricultural Enterprises

The article is devoted to the study of the influence of individual factors on the state of economic security of agricultural enterprises. The subject of the study is the theoretical and methodological aspects of the application of expert assessment to determine the influence of individual factors on the state of economic security of agricultural enterprises. The author presents and interprets the results of an expert survey conducted by the Method of expert assessment of the influence of individual factors on the state of economic security of agricultural enterprises, and also substantiates the advisability of using expert assessment methods in the context of a study of the economic security of agricultural enterprises. The stages of the expert assessment were disclosed. The survey was conducted by questioning a group of experts – leading scientists, economists and production representatives with practical experience in agricultural enterprises. It was revealed that none of the experts identified the level of economic security of their own enterprise as high. Key external and internal threats to economic security were systematized. The level of influence of individual functional components on the formation of economic security of agricultural enterprises was estimated. The proposed by the author peer review method meets the following requirements: the ability to obtain reliable results from a survey of experts; ease of use; clarity and consistency of presentation of the material; the possibility of automated data processing using computer devices; efficiency (obtaining survey results in a short time without losing their

* **Утенкова Каріна Олександрівна**, доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва (м. Харків), кандидат економічних наук, доцент.

credibility); the ability of experts to use both quantitative and qualitative estimates. The results obtained and presented in the article are of exceptional theoretical and practical value, and therefore will be used in further studies, in particular, in developing a strategy for the development of economic security of the agricultural sector.

Keywords: *economic security, agricultural enterprise, expert assessment, method for assessing economic security, external threats, internal threats.*

Постановка проблеми. В умовах євроінтеграційних процесів перед суб'єктами господарювання постає необхідність формування стійкості до впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, що зумовлює актуальність економічної безпеки.

Запорукою успішного функціонування аграрного підприємства в умовах мінливого середовища є ефективне управління власною економічною безпекою. Відтак важливим є розуміння ключових факторів, що мають вплив на економічну безпеку.

Визначення стану економічної безпеки на рівні держави, регіону і підприємства суттєво впливає на прийняття управлінських рішень. Про існування проблеми методичного та інструментального забезпечення визначення стану економічної безпеки на різних ієрархічних рівнях свідчать офіційні документи, науково-методичні рекомендації і дослідження вчених [1].

Зважаючи на це, актуальними є дослідження, що присвячені розробці відповідної методики, яка б дозволила оцінити вплив окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Методичне забезпечення оцінки стану економічної безпеки привертає увагу вітчизняних та зарубіжних науковців. Вони пропонують різні підходи до оцінки економічної безпеки підприємства, серед яких метод експертної оцінки не знайшов широкого застосування.

Проблеми оцінки економічної безпеки і застосування експертних оцінок у економічних дослідженнях були розглянуті такими ученими:

В.В. Лойко, Д.М. Лойко [1], О.В. Ульянченко [3], Б.Є. Грабовецький [4], Ю.Є. Чирва, О.М. Нестеренко [5], П.Т. Колісниченко [6], О.О. Сосновська [7]. Проте, зазначена проблематика, незважаючи на її актуальність, недостатньо мірою висвітлена у працях вітчизняних учених, а тому потребує подальшого розгляду.

Метою статті є презентація та інтерпретація результатів експертного опитування, яке проведено за Методикою експертної оцінки впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств, а також обґрунтування доцільності використання методів експертного оцінювання у контексті дослідження економічної безпеки аграрних підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Експертне оцінювання застосовується в аналізі об'єктів (процесів, явищ), оцінки яких не піддаються формалізації та, відповідно, однозначній інтерпретації. Відсутність достовірної інформації про стан об'єкта, його функціонування та результати функціонування або неповнота інформації також сприяють зверненням до експертного оцінювання [2].

З метою отримання детальної інформації щодо основних загроз, які впливають на економічну безпеку аграрних підприємств, та визначення вагомості такого впливу було проведено анкетне опитування групи експертів за *Методикою оцінювання впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств*, що розроблена автором. Експертна оцінка була проведена у такій послідовності (рис. 1).

Рис. 1. Етапи проведення експертної оцінки

Джерело: сформовано автором на основі [3, 4].

Опитування було проведено шляхом анкетування групи експертів – провідних учених-економістів та представників виробництва, що мають практичний досвід роботи у сільськогосподарських підприємствах.

До групи експертів були залучені представники таких закладів: Національний університет біоресурсів і природокористування України; Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»; Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця; Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва; Полтавська державна аграрна академія; Інститут овочівництва і баштанництва НААН; а також керівники сільськогосподарських підприємств

Харківської області.

Насамперед, експертам було запропоновано дати відповідь на питання: «Яке із наведених нижче визначень, на Вашу думку, найбільш точно характеризує термін «економічна безпека підприємства»?». Результати представлено у таблиці 1, за даними якої можна зробити висновок: майже третина експертів (30 %) вважає, що економічна безпека підприємства передбачає, перш за все, стабільність функціонування та прогресивний розвиток. Друге місце поділили позиції, згідно з якими сутність цього терміну слід розуміти або як ефективне використання ресурсного потенціалу підприємства (20 %), або як захищеність від зовнішніх і внутрішніх загроз (20 %).

Таблиця 1

Трактування експертами терміну «економічна безпека підприємства»

№ з/п	Сутність терміну «економічна безпека підприємства»	% відповідей
1	Ефективне використання ресурсного потенціалу підприємства	20,0
2	Стан розвитку виробничо-економічної системи, який запускає механізм запобігання загрозам	13,3
3	Конкурентні переваги у реалізації стратегії підприємства	3,3
4	Стан економічного розвитку	10,0
5	Захищеність від зовнішніх і внутрішніх загроз	20,0
6	Гармонізація економічних інтересів підприємства і суб'єктів навколишнього середовища	3,3
7	Стабільність функціонування та прогресивний розвиток	30,0

Джерело: сформовано на основі проведеного анкетного опитування групи експертів.

Наступне питання у анкеті було адресоване представникам виробництва, зокрема, їм було запропоновано дати відповідь на питання, чи є на їх підприємстві відділ (служба або інший підрозділ) економічної безпеки. Жодної позитивної відповіді отримано не було. Крім того, 20 % опитаних зазначили, що у цьому немає потреби, а 80 % підтвердили доцільність такого підрозділу.

Далі респондентам було запропоновано оцінити рівень економічної безпеки підприємства, на якому вони працюють. Так 50 % експертів оцінило рівень економічної безпеки як достатній, 30 % – низький, 10 % – критичний. Не змогли відповісти на це питання 10 % респондентів і, на жаль, жоден із експертів не визначив рівень економічної безпеки

власного підприємства як високий.

Наступний блок питань присвячений оцінці зовнішніх і внутрішніх загроз, що впливають на економічну безпеку підприємств аграрного сектору. Він мав на меті виявити найбільш впливові внутрішні та зовнішні загрози економічної безпеки підприємств аграрного сектору. Важливість кожної із загроз експерти оцінювали за 100-бальною шкалою, де 100 балів могла отримати найбільш важлива загроза, на думку експерта, а 0 балів – найменш важлива.

У таблиці 2 представлено рейтинг таких загроз, складений на підставі оцінок експертів. Загрози у рейтингу розміщені від найбільш вагомих (1 місце) до найменш вагомих (20 місце).

Таблиця 2

Рейтинг зовнішніх і внутрішніх загроз економічній безпеці підприємств аграрного сектору

Місце	Зовнішні загрози	Місце	Внутрішні загрози
1	2	3	4
1	Непоміровані зміни у законодавстві	1	Непрофесійність керівництва підприємства
3	Неефективний механізм державної підтримки аграрного виробництва	2	Погіршення фінансових показників діяльності підприємства
	Диспаритет цін	3	Низький рівень кваліфікації працівників
	Значний податковий тиск	4	Низький рівень мотивації працівників
5	Втрата ринків збуту	5	Відтік кваліфікованих працівників
6	Низька конкурентоспроможність продукції	6	Використання непрогресивних технологій виробництва, технологічне відставання
7,5	Нестабільна політична ситуація	7	Неефективне планування діяльності підприємства
	Несприятливі погодні-кліматичні умови	8	Виснаження земельних угідь
9	Корупція	9	Суттєво зношена і морально застаріла технічна база

1	2	3	4
10	Низький рівень доступності кредитних ресурсів	10	Відсутність або недостатній обсяг якісної інформації для прийняття управлінських рішень
11,5	Затяжний військовий конфлікт на сході України та окупація частини території України	11	Відсутність належної системи захисту від потенційних зовнішніх небезпек (промислового шпигунства, рейдерства тощо)
	Економічні кризи	12	Відсутність диференційованого відбору ключових партнерів, контрагентів
13,5	Інфляція	13	Аварії, пожежі, втрата урожаю, інше псування майна спричинені недбалістю працівників
	Рейдерські захоплення	14	Відсутність системного впровадження інновацій
15	Технологічне відставання вітчизняних виробників с.г. продукції	15	Розголошення комерційної таємниці та іншої конфіденційної інформації
16	Порушення виробничих зв'язків	16	Неналежний захист майна підприємства, можливість крадіжок та інших зловживань
17	Низька інвестиційна привабливість, зумовлена нестабільною політичною ситуацією та іншими факторами	17	Неузгодженість стратегічних цілей і задач підприємства та його підрозділів
18	Недобросовісна конкуренція	18	Недотримання екологічних умов
19	Висока конкуренція на світовому ринку продовольства	19	Відсутність маркетингових досліджень
20	Промислове шпигунство	20	Відсутність корпоративної етики

Джерело: сформовано на основі проведеного анкетного опитування групи експертів.

Отже, п'ятірку **головних зовнішніх загроз** економічній безпеці підприємств аграрного сектору сформували такі:

1 місце – непомірквані зміни у законодавстві (71 бал);

2-4 місця – неефективний механізм державної підтримки аграрного виробництва; диспаритет цін; значний податковий тиск (по 63 бали);

5 місце – втрата ринків збуту (61,5 балів).

П'ятірку **головних внутрішніх загроз** економічній безпеці підприємств аграрного сектору сформували такі:

1 місце – непрофесійність керівництва підприємства (75,8 балів).

2 місце – погіршення фінансових показників діяльності підприємства (75,3 балів).

3 місце – низький рівень кваліфікації працівників (72,0 бали).

4 місце – низький рівень мотивації працівників (64,7 балів).

5 місце – відтік кваліфікованих працівників (63,2 балів).

Оцінка вагомості впливу окремих функціональних складових на формування економічної безпеки аграрних підприємств, що також була проведена експертами, дозволила отримати уяву про структуру економічної безпеки (табл. 3).

Таблиця 3

Вплив окремих функціональних складових на формування економічної безпеки аграрних підприємств

Складова економічної безпеки	Вагомість впливу, %
Фінансова	15,2
Кадрово-інтелектуальна	10,3
Виробничо-технологічна	9,9
Політико-правова	7,3
Безпека прийняття рішень і захищеність інформації	6,2
Екологічна	5,3
Інвестиційно-інноваційна	6,3
Соціальна	5,2
Маркетингова	5,7
Ресурсно-технічна	7,8
Енергетична	6,5
Продовольча	5,6
Транспортна	4,2
Зовнішньоекономічна	4,9
РАЗОМ	100,0

Джерело: сформовано на основі проведеного анкетного опитування групи експертів.

За основу було взято перелік складових економічної безпеки, що був сформований автором за результатами попередніх досліджень [8]. Важливість кожного із складових експерти визначали у відсотках, з урахуванням того, що загальна сума по усім складовим має дорівнювати 100 %.

Таким чином, найбільший вплив на економічну безпеку підприємства мають такі складові: фінансова – 15,2 %; кадрово-інтелектуальна – 10,3 %; виробничо-технологічна – 9,9 %; ресурсно-технічна – 7,8 %; політико-правова – 7,3 %. Вагомість інших складових знаходиться у межах 4-6 %.

У продовження дослідження складових економічної безпеки експертам було запропоновано оцінити можливість аграрних підприємств впливати на рівень власної економічної безпеки. Ступінь впливу підприємства на кожну із функціональних складових економічної безпеки експерти оцінювали у балах від 0 до 10 включно, де 10 балів отримала складова, яка, на думку експерта, повною мірою залежить від підприємства, а 0 балів – складова, на яку підприємство не має впливу. Результати такої оцінки подано на рис. 2.

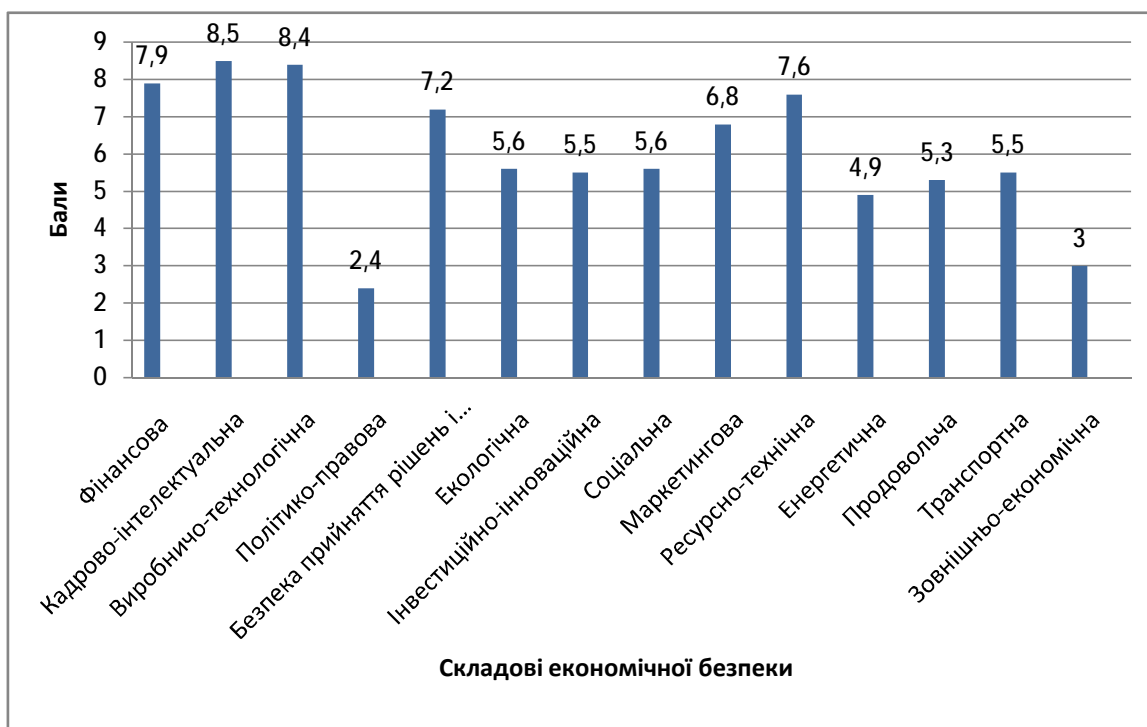

Рис. 2. Можливість аграрних підприємств впливати на рівень власної економічної безпеки (у розрізі функціональних складових)

Джерело: сформовано на основі проведеного анкетного опитування групи експертів.

За результатами опитування можемо зробити висновок, що підприємство має найбільші можливості впливати на такі складові власної економічної безпеки: кадрово-інтелектуальна – 8,5 балів; виробничо-технологічна – 8,4 балів; фінансова – 7,9 балів; ресурсно-технічна – 7,6 балів; безпека прийняття рішень і захищеність інформації – 7,2 балів.

Експерти мали змогу оцінити вплив держави (в особі органів законодавчої та виконавчої влади) на формування окремих складових економічної безпеки аграрних підприємств. За результатами опитування можемо зробити висновок, що держава має найбільші можливості впливати на такі складові економічної безпеки аграрних підприємств (рис. 3): політико-правова – 9,1 балів; зовнішньо-економічна – 8,2 балів; енергетична – 7,7 балів.

Наступний етап опитування було побудовано на основі ключових напрямів розвитку країн, що ухвалені на Саміті ООН зі сталого розвитку 25

вересня 2015 року. Україна, поряд із іншими країнами-членами ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. З метою визначення стратегії національного розвитку України на період до 2030 року на засадах принципу «Нікого не залишити осторонь» було започатковано інклюзивний процес адаптації цілей сталого розвитку (ЦСР). Результатом такого процесу стало формулювання Цілей сталого розвитку для України [9] шляхом адаптації 17 глобальних ЦСР з урахуванням специфіки національного розвитку.

Зокрема, експерти дали відповідь на питання: «Досягненню яких Глобальних цілей сталого розвитку 2016-2030 рр. сприятиме забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємств аграрного сектору?» (табл. 4).

Більшість експертів схилиються до думки, що забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємств аграрного сектору сприятиме досягненню таких двох ЦСР:

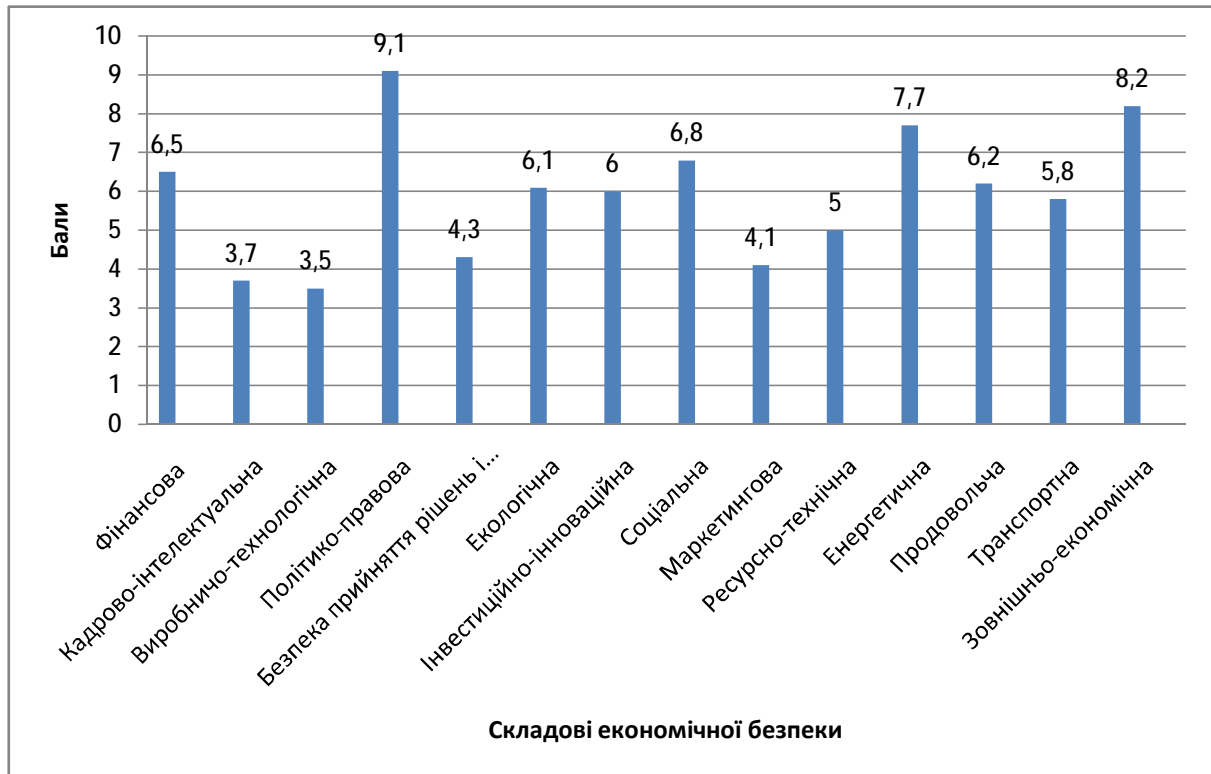

Рис. 3. Можливість держави впливати на рівень економічної безпеки аграрних підприємств (у розрізі функціональних складових)

Джерело: сформовано на основі проведеного анкетного опитування групи експертів.

Таблиця 4

Глобальні цілі сталого розвитку 2016-2030 рр.

№	Перелік Глобальних цілей сталого розвитку 2016-2030 рр.
1	Подолання бідності у всіх формах і всюди
2	Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства
3	Забезпечення здорового способу життя та добробуту людей будь-якого віку
4	Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх
5	Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок
6	Чиста вода та належні санітарні умови
7	Доступна та чиста енергія
8	Гідна праця та економічне зростання
9	Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям
10	Скорочення нерівності всередині країн і між ними
11	Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст і населених пунктів
12	Відповідальне споживання та виробництво
13	Вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками
14	Збереження та стале використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку
15	Захист і відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення та повернення назад процесу деградації земель і зупинення втрати біорізноманіття
16	Мир, справедливість та сильні інститути
17	Партнерство заради сталого розвитку

Джерело: [9].

ЦСР-2. Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства.

ЦСР-8. Гідна праця та економічне зростання.

Повною мірою поділяємо ці погляди, адже аграрний сектор є провідною ланкою національної економіки України. На шляху до досягнення таких цілей є багато проблем та перешкод, обумовлених діючими умовами господарювання аграрних підприємств. Більш детально щодо прогнозів та перспектив досягнення таких цілей мова йтиме у подальших дослідженнях.

Висновки. В статті викладено результати експертного опитування, яке проведено за запропонованою нами методикою та доведено доцільність використання методів експертного оцінювання для впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств.

Запропонована методика експертної оцінки відповідає таким вимогам: можливість отримання достовірних результатів опитування експертів; простота у застосуванні; зрозумілість і логічність викладення матеріалу; низька ресурсозатратність; можливість автоматизованого опрацювання даних за допомогою комп'ютерних пристроїв; оперативність (отримання результатів опитування у стислі терміни без втрати їх достовірності); можливість використання експертами як кількісних, так і якісних оцінок.

На думку експертів, економічна безпека підприємства передбачає, перш за все, стабільність функціонування та прогресивний розвиток. Головними зовнішніми загрозами економічній безпеці підприємств аграрного сектору є: непомірювані зміни у законодавстві; неефективний механізм державної підтримки аграрного виробництва; диспаритет цін; значний податковий тиск; втрата ринків збуту. Головні внутрішні загрози економічній безпеці підприємств аграрного сектору, на думку експертів, - це: непрофесійність керівництва підприємства; погіршення фінансових показників діяльності підприємства; низький рівень кваліфікації працівників; низький рівень мотивації працівників; відтік кваліфікованих працівників.

Отримані результати мають виняткове теоретичне і практичне значення, а тому будуть використані у подальших дослідженнях, зокрема, при розробці стратегії розвитку економічної безпеки аграрного сектору.

4 Список використаних джерел

1. Лойко В. В., Лойко Д. М. Експертна система як інструмент визначення рівня економічної безпеки. *Науково-технічна інформація*. 2015. № 3. С. 41-46.
2. Рой О. М. Исследования социально-экономических и политических процессов: учебн. для вузов. СПб.: Питер, 2004. 364 с.
3. Ульяновченко О. В. Дослідження операцій в економіці: підручник. Суми: «Довкілля», 2010. 594 с.

4. Грабовецький Б. Є. Методи експертних оцінок: теорія, методологія, напрямки використання: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2010. 171 с.

5. Чирва Ю. Є., Нестеренко О. М. Оцінка рівня економічної безпеки цукропереробного підприємства на основі інтегральної моделі. *Бізнес інформ*. 2012. № 8. С. 67-69.

6. Колісниченко П. Т. Науково-методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 16. С. 38-44.

7. Сосновська О. О. Методичний підхід до оцінки рівня економічної безпеки підприємств зв'язку. *Облік і фінанси*. 2019. № 1(83). С. 168-176.

8. Утенкова К. О. Сутнісна характеристика функціональних складових економічної безпеки. *Облік і фінанси*. 2018. № 3(81). С. 146-156.

9. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2017. URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf

4 References

1. Lojko, V. V., Lojko, D. M. (2015). Ekspertna sistema jak instrument vyznachennja rivnja ekonomichnoji bezpeky [Expert system as a tool for determining the level of economic security]. *Naukovo-tehniczna informacija*, (3), 41-46.
2. Roi, O. M. (2004). Issledovaniya sotsyalno-ekonomicheskikh i politicheskikh protsessov [Research on socio-economic and political processes]. Sankt-Peterburg: Pyter.
3. Ulianchenko, O. V. (2010). Doslidzhennia operatsii v ekonomitsi [Research of operations in economics]. Sumy: Dovkillia.
4. Hrabovetskyi, B. Ye. (2010). Metody ekspertnykh otsinok: teoriia, metodolohiia, napriamky vykorystannia [Peer review methods: theory, methodology, directions of use]. Vinnytsia: VNTU.
5. Chyrva, Ju. Je., Nesterenko, O. M. (2012). Ocinka rivnja ekonomichnoji bezpeky cukropererobnogo pidpryemstva na osnovi integrahlnoji modeli [Estimation of economic security level of a sugar refinery based on an integral model]. *Biznes inform*, (8), 67-69.
6. Kolisnichenko, P. T. (2017). Naukovo-metodychni pidkhody do ocinky rivnja ekonomichnoji bezpeky pidpryemstva [Scientific and methodological approaches to assessing the level of economic security of the enterprise]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, (16), 38-44.
7. Sosnovska, O. O. (2019). Metodychnyi pidkhid do otsinky rivnja ekonomichnoji bezpeky pidpryemstv zviazku [Methodical Approach to Evaluation of the Economic Security's Level of the Communications Company]. *Oblik i finansy*, 1(83), 168-176.
8. Utenkova, K. O. (2018). Sutnisna kharakterystyka funktsionalnykh skladovykh ekonomichnoji bezpeky [Characteristic of Functional Components of Economic Security]. *Oblik i finansy*, 3(81), 146-156.
9. Ministerstvo ekonomichnogo rozvytku i torghivli Ukrainy. (2017). Cili stalogo rozvytku: Ukrainia [Sustainable Development Goals: Ukraine] Retrieved from http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf